

EEN SPROOKJESHUWELIJK?¹ CONFLICT TUSSEN DE FAMILIE DE NEVE DE WINDAM EN JOSSE RIDDERBOSCH OVER HET HUWELIJK VAN ZOON PHILIPPE DE NEVE EN DOCHTER JOANNA²

Bert De Munck

1. Inleiding.

*Rapt de séduction*³, tegen de 18de eeuw nagenoeg synoniem voor huwelijken van minderjarigen zonder toestemming van de ouders, werd tot op vandaag eerder eenzijdig onderzocht. Dat is begrijpelijk. In ons korte collectieve geheugen komt meteen het beeld opzetten van de alles trotserende liefde van twee weerspannige jongeren, met de bijhorende nukkige ouders. Wellicht wordt er daarom vaak van uitgegaan dat *Rapt* minder voorkomt naarmate de Nieuwe Tijd, zoniet de 18de eeuw, vordert. Geleidelijk aan immers, zo is vaak gedacht, zou ontstaan wat wij moderne liefde noemen. Bij enkele hogere wereldlijke rechtbanken, in het bijzonder bij de Geheime Raad, kent het fenomeen evenwel een heropleving in de 18de eeuw. Een (nieuw) hoogtepunt lijkt zich in het derde kwart van die eeuw te situeren en zelfs na 1784 komen enkele processen voor. Bovendien blijkt niet alleen wat het aantal betreft ons beeld niet te kloppen.

In de 18de-eeuwse archieven van de Geheime Raad, de Raden van Brabant en Vlaanderen en de grote Raad van Mechelen alleen al, zijn ruim 90 dossiers bewaard gebleven. In wat volgt willen we, aan de hand van één enkele *casestudy*, duidelijk maken dat dergelijke procesdossiers inzichten kunnen

opleveren die een verre gaande impact hebben op ons begrip van liefde, gezin en huwelijk in de Nieuwe Tijd. Want eerder dan een *survival* uit een verleden waarin hofmakerij en huwelijk vooral in een kader van gewoonten en rituelen vorm zou gekregen hebben, betreft het een keiharde, actuele strategie die binnen een nauwelijks veranderende vorm en terminologie steeds opnieuw wordt uitgevonden⁴. Eerder ook dan er een aloude adellijke strategie in te zien, blijkt uit dit proces dat de adel in het defensief kan worden gedwongen⁵. Bovendien past het conflict niet in een verhaal van opzettende romantische liefde of zelfs het verhaal van jongeren die zich verzetten tegen gedwongen huwelijken. We zullen zien dat emancipatie van jongeren in dit proces wel bijzonder veraf is. Josse Ridderbosch, niet meer dan een stedelijke privé-schoolmeester, waagt zich aan een alliantie met een van de oudste geslachten van het Waasland, en gaat daarbij, zo zal blijken, nogal driest te werk.

Anders geformuleerd, de logica waarin dergelijke conflicten verzeilen eens het tot een proces komt, hoeft niet de logica van het eigenlijke dispuut te zijn. Het is niet omdat de kerk, die de vrije wilsbeschikking verdedigt, zich aan de kant van de jongeren schaart, dat het inderdaad om vrije partnerkeuze draait en vice versa. De keuze viel precies op dit

proces omdat het vrij expliciet aangeeft dat het interpretatiekader waar dergelijke bronnen het meest toe uitnodigen, moet doorbroken worden⁶.

Eén enkel proces kan in sommige gevallen al een licht werpen op de complexiteit van de relaties tussen de verschillende protagonisten en de strategieën die zij hanteren⁷. Zo trachten we in een eerste punt na te gaan hoe de relatie tussen jongen en meisje moet zijn geweest en hoe die door buitenstaanders, getuigen, werd gezien en weergegeven. In een tweede punt gaan we in op de rol van de ouders, vooral dan die van Josse Ridderbosch, waarna we onmiddellijk overgaan naar zijn objectieve bondgenoot, jonker de Neve. Precies de relatie tussen die laatste twee zal –wellicht veelbetekenend- altijd een beetje onduidelijk blijven. Vervolgens komt Joanna Ridderbosch aan de beurt, het meisje dat, eerder dan het probeert te ontsnappen aan een gearrangeerd huwelijk, hier nauwelijks lijkt te weten wat haar overkomt. Als laatste punt zullen we tenslotte even stilstaan bij een meer juridisch aspect, namelijk bij het tegen de 18de eeuw nog steeds niet opgehelderde conflict tussen ‘woord en daad’. Het is tekenend dat hier nog steeds niet kan worden aangegeven welk ogenblik nu bepalend is in het tot stand komen van een onontbindbaar huwelijk, een discussie die al zeker sinds de 12de eeuw aansleept.

Maar eerst een korte (juridische) stand van zaken.

2. Rapt in de 18de eeuw: een invuloefening

Na de strenge ordonnantie van 1692 blijft voor trouwlustige jongeren die van één van beide ouderparen niet de vereiste toestemming tot trouwen krijgen enkel nog de mogelijkheid met een (schriftelijke) huwelijksbelofte naar een kerkelijke rechtbank te stappen. Sinds bewuste ordonnantie van Karel II kan een wereldlijke overheid immers geen vervangend consent meer toestaan. Onrechtmatig gehuwde jongeren, hetzij met een geschreven belofte op zak, hetzij doordat ze met twee getuigen voor de pastoor hun jawoord hebben uitgesproken (zonder dat op voorhand de bannen werden afgeroepen), rekenen op de *goodwill* van de Officialiteit om hun huwelijk formeel te laten voltrekken. Iemand als Jacques Clemens⁸, officiaal van het Gentse bisdom, brengt de jongeren over het algemeen in veiligheid in zijn ‘conciergerie’, of in een hen goed gezind klooster, waarna de procedure voor een rechtmatig huwelijk kan worden ingezet⁹. Ouders die zich tegen het huwelijk verzetten, rest vervolgens niets anders dan zich te richten tot een wereldlijke overheid, en komen dan al gauw bij de provinciale raden uit. Die

moeten evenwel al te vaak het onderspit delven -de kerk heeft nog steeds het laatste woord in matrimoniales materies- en tegen eind jaren 1750 komen klachten tegen de Officialiteiten veelal bij de Geheime Raad terecht. Vanaf 1758¹⁰ gaat deze in regel over tot het opschorten van de procedure voor de kerkelijke rechtbank, waardoor de provinciale raden de zaak rustig en grondig kunnen behandelen¹¹. Inzet was vaak de fysieke macht over de minderjarige, die, als de ouders het haalden, naar een ander klooster werd overgebracht.

Over het algemeen wordt een meerderjarige man er door de ouders van een minderjarig meisje van beschuldigd haar te hebben verleid. Voorliggend proces wijkt af in die zin dat hier de vader van een minderjarig meisje wordt beschuldigd van de verleiding van een minderjarige zoon. Nu blijkt ook uit andere processen dat achter meerderjarige 'verleiders' vaak een ganse familie schuilgaat¹². De verhoudingen tussen de protagonisten kunnen daarmee bijzonder complex worden, maar moeten in duidelijke argumenten en tegenargumenten vorm krijgen. Met andere woorden: er moet een dader zijn en een slachtoffer. Wat daarin voor ons belangrijk zal blijken, is niet de uiteindelijke waarheid of uitkomst van het proces, noch de zogenaamde waarheid die buiten of los van het proces zou zijn te achterhalen. Het gaat hier precies om het spanningsveld tussen die twee, de interactie tussen de inhoud van het proces en de strafrechtelijke vorm waarin die inhoud tijdens dergelijk proces wordt

gedwongen. Concreet zullen we bijvoorbeeld zien dat hieruit een onderscheid voortvloeit tussen de verschillende soorten documenten die dergelijk proces opleveren. Een brief van een jongeman aan zijn geliefde kan niet hetzelfde worden behandeld als een rekwest of een getuigenis. Meer algemeen zal blijken dat een onderscheid tussen dader en slachtoffer moeilijk kan worden gemaakt.

Korte schets van het proces

Jean Charles de Neve de Windam, 'Ecuier, Haut Echevin du Pais De Waes' (ridder, hoogschepen van het Land van Waas) stuurt zijn enige zoon naar Gent, meer bepaald naar een gereputeerde 'Maitre d'École', Josse Ridderbosch. Nog voor hij 16 is, blijken er problemen te zijn op school, of liever daarbuiten, onder meer omdat hij niet altijd naar school verkiest te gaan. Ridderbosch en de ouders schrijven elkaar om naar oplossingen te zoeken. De goede verstandhouding tussen ouders de Neve en de schoolmeester zal evenwel van korte duur zijn. Blijkt namelijk dat de jonker het met de dochter van de schoolmeester vandoen heeft. Op 1 april 1761 geeft hij haar zelfs, zoals later zal blijken, een schriftelijke huwelijksbelofte. Bovendien, tot overmaat van ramp, zou hij met haar hebben geslapen. En of dat nog niet genoeg was zou dat alles nog gebeurd zijn onder het goedkeurend oog van de vader van het meisje, terwijl dat meisje op dat ogenblik amper veertien is. Reden tot paniek dus, het gaat hier ten-

slotte om "une alliance si inégale et si deshonorante" dat "toute consequence"¹³ van het feitelijke huwelijk absoluut moet worden vermeden¹⁴.

Het is vooralsnog onduidelijk waarom de eigenlijke storm pas twee jaar later losbarst, maar hoe dit ook zij, Ridderbosch en zijn dochter trachten begin 1763 de zoon voor de Officialiteit van Gent te krijgen "à l'effet de lui faire remplir sa promesse". Zoon de Neve (of zijn vader?) is echter zo slim geweest zich tegen dan al lang veilig buiten het Gentse bisdom te weten. Hij bevindt zich namelijk te Leuven, als "supôt de l'université de Louvain et du diocèse de Maline" en valt bijgevolg onder de jurisdictie van de Universiteit, en, wat kerkelijke aangelegenheden betreft, onder het aartsbisdom¹⁵. Dat was waarschijnlijk maar goed ook, want de reputatie van officiaal Clemens van het Gentse bisdom was maar al te bekend, gezien de nefaste voorbeelden "de ce qui est arrivé dans plusieurs cas de même nature"¹⁶.

In zijn rekest van 11 april 1763 vraagt de vader van de jonker aan de Geheime Raad twee dingen. Ten eerste "de tenir en état et surséance" de zaak voor de Officialiteit van Gent; en ten tweede of het mogelijk is de Raden Fiscaal van Gent over de verdachte stappen van de vader in te lichten, aangezien hier toch duidelijk sprake is van een "seduction manifeste"¹⁷. Vervolgens is ook de Geheime Raad onder de indruk van de feiten. Ze vinden dat er wel eens een voorbeeld mag worden gesteld en sturen het dossier voor advies door naar de

Raad van Vlaanderen, ondertussen de procedure voor het bisdom, zoals gevraagd, opschortend. De Geheime Raad is van oordeel dat "si par l'avis on reconnoit que ce Maitre d'Ecole ait tramé dans l'engagement du jeune homme avec sa fille, il y aura certainement matiere à faire agir le ministere public contre lui."¹⁸ Meteen vindt een man "assez renommé pour donner aux jeunes gens les instructions et l'éducation proportionnées à leur condition"¹⁹, zich beschuldigd van een heuse misdaad.

De Raad van Vlaanderen oordeelt dat er inderdaad sprake is van een flagrante "seduction". De man zou niets hebben nagelaten om de jongen in zijn macht te krijgen, en zou daarbij ernstig misbruik hebben gemaakt van zijn functie "et de la faiblesse de l'âge" van de zoon. De Raad klaagt er ook over dat de van kracht zijnde wetten en gebruiken zo weinig mogelijkheden bieden in deze gevallen streng genoeg op te treden, en vinden het alleszins aangewezen dat de zaak voor het Officie-Fiscaal van de Raad van Vlaanderen wordt gepleit. De Geheime Raad kan hen daar moeiteloos in volgen²⁰.

Daarmee verhuist op 18 juni 1763 de zaak naar de Raad van Vlaanderen. Officiaal Clemens vecht de bevoegdheid van die raad evenwel aan, omdat enkel de kerk het recht zou hebben zich over de huwelijksband uit te spreken. Zo vergaat het nagenoeg elk proces. De uiteindelijke uitspraak zal lang op zich laten wachten maar laat aan duidelijkheid niet te wensen over. Op 31 juli

1765 wordt het huwelijk "nulle et de nulle valeur" verklaard. Nooit eerder was de wereldlijke overheid zover gegaan. Ridderbosch wordt zoveel als schuldig bevonden aan "seduction". De wetten laten het niettemin nauwelijks toe hem te straffen, klaagt de Advocaat Fiscaal nogmaals²¹.

Maar ook Ridderbosch laat zich niet onbetuigd. Hij gaat in beroep bij de Grote Raad van Mechelen, samen met de bisschop van Gent en zijn Officiaal, Clemens, en zoals verwacht loopt het uit op een krachtmeting tussen de kerkelijke en de wereldlijke overheden over wie nu eigenlijk bevoegd is in dergelijke gevallen. Het komt zelfs zover dat Rome in de zaak betrokken raakt. In 1766 blijkt Philippe de Neve namelijk te willen trouwen met zijn volle nicht ("troisième double degré de consanguinité"), Caroline Louise de Neve. Daarvoor heeft hij echter een "dispense de parenté" nodig, die hij zonder veel moeite ook krijgt²². Echter, om dat huwelijk te voltrekken moet weer langs Clemens worden gepasseerd, en die weigert halsstarrig de beslissing van "la cour de Rome" te bekrachtigen. De zomer van 1766 wordt dan ook bijzonder heet voor deze dissident. Ridderbosch kiest eieren voor zijn geld en haakt af in ruil voor 1000 gulden²³, en de bisschop laat zijn Officiaal eveneens in de steek, lijkt het. Clemens staat er dus alleen voor maar bestaat het nog elk ultimatum -zelfs wanneer het nog slechts om 24 uur gaat en wordt gesanc-tioneerd met 1000 gulden- naast zich neer te leggen. Zinnvolle juridische argu-

menten heeft hij dan al gauw niet meer. Ten slotte beroept hij zich nog louter op zijn persoonlijke "scrupule de conscience"²⁴. Volgens J. Roegiers zou hij bovendien de zaak willen aangrijpen om een anoniem werk over huwelijksrecht te mogen weerleggen in een eigen uitgave²⁵. Volgens de voogd van Philippe de Neve kon het ook andersom: "l'ecrit (...) n'a eté imaginez que pour eluder la sentence"²⁶. Duidelijk is dat onder meer de uiteindelijke publicatie van dat boek, in 1768, hem definitief de das zal omdoen²⁷.

De rol van de jongeren

Aanvankelijk lijkt de Raad van Vlaanderen van oordeel dat het begin van hun affaire in het geheim moet zijn verlopen, dus ook buiten weten van haar ouders om. Ze leiden dit af uit de getuigenis van ene Jeanne Van Doorne, die daar op dat ogenblik als "servante domestique" was tewerkgesteld, en uit de getuigenis van Jeanne De Meyer, die daar eveneens moet hebben gewoond en gewerkt. Ze voegen daar echter onmiddellijk aan toe dat beiden in geen geval getuigen "sans reproche" zijn, en wel "a cause de leurs debauches". De eerste zijn ze zelfs moeten gaan ondervragen in het "Maison Forte de Gand", waar ze zat gecolloqueerd, en de andere zou goed bezig zijn daar ook te geraken. Bovendien zou zoon de Neve de Windam ook 'gedebaucheerd' hebben met die twee jongedames. Hij heeft dat immers zelf gezegd, leidt de Raad van Vlaanderen uit de getuigenis van een knecht van de Neve af. In ieder geval

zou zijn gedrag al bedenkelijk en "fort irrégulière" geweest zijn, nog voor hij vijf jaar eerder in Gent aankwam, en sindsdien zou het er niet op verbeterd zijn. Zo zou hij weinig kansen onbenut hebben gelaten om weg te blijven van school en eerder "maisons suspectes" verkozen hebben om zijn tijd door te brengen. Wanneer hij dan eind 1760 helemaal lijkt de kappen met het college van de Jezuïeten, worden de ouders ingelicht. Pogingen om hem op andere gedachten te brengen falen en de onwillige zoon wordt rond nieuwjaar terug naar huis gehaald. Hij blijft echter schrijven met het meisje. De brieven worden via sluiptwegen aan elkaar bezorgd. Langs de kant van Ridderbosch zorgen daar de broer van het meisje voor, en minstens een van de twee huishoudsters²⁸.

Uit het advies van 31 mei 1763 van de Advocaat Fiscaal van de Raad van Vlaanderen leiden we af dat zoon de Neve de Windam inderdaad al enkele maanden uit de omgeving van het meisje was weggehaald toen hij zijn fameuze trouwbelofte moet hebben getekend. Het briefje dateert namelijk van 01 april 1761, terwijl de zoon reeds begin januari bij de schoolmeester weg was²⁹. De jonker was toen zeventien jaar, en had blijkbaar een goed jaar daarvoor nader kennis gemaakt met de dochter, die nog ruim twee jaar jonger was, "mais plus grande et plus formé que les filles sont ordinairement a cet age"³⁰. Uit het eerste schrijven van de jongeman aan zijn beminde blijkt dat zij sinds kort in een klooster bij de Ursulinen zit. Joanna had

blijkbaar aan haar minnaar gevraagd wat hij daarover dacht, en deze antwoordt dat hem dat "seer wel dunckt". Hij raadt haar aan goed haar best te doen omdat zij daar alle belangrijke zaken leert die een welopgevoede dochter maar nodig heeft. Jonker de Neve ziet het als een buitenkans die zij met beide handen moet grijpen.

Al vlug gaat hij echter over tot zaken die hem nog dringender lijken. Hij vraagt haar namelijk hem "sometijds een letterken te willen schryven ende my gedeurigh meer ende meer te assureren van uwe standvastigheyt". Het lijkt wel of hij twijfelt aan haar gevoelens. Aan zijn liefde moet alleszins niet worden getwijfeld, beweert hij, want bij deze "assurere ick u van de mine [zijn liefde] de welcke noch meer ende meer groeyt en van nu af assurere ick u van mynen persoon..."³¹.

Eigenaardig genoeg lijkt zijn vrees niet ongegrond. Volgens de getuigenis van Jeanne De Meyer bijvoorbeeld, zou de jongen voor Joanna Ridderbosch een grote "liefde ende affectie" hebben gevoeld. Van liefde van haar voor hem is in die getuigenis geen sprake. Ze had trouwens zelf bemerkt dat de jonge de Neve "meer inclinatie [voor haar had] ende gepassioneerder was" dan het meisje voor hem³². De tweede getuige weet dan weer te vertellen dat de Neve "verlieft is geweest" op Joanna. De dochter zou namelijk tegen Jeanne Van Doorne hebben gezegd dat de Neve "haer lief was hebbende ende ten houwelycke vervolghde". Ze had trouwens bemerkt dat hij haar (dus niet anders-

om?) "uyt pure affectie hertelyck hadde geambrasseert"³³.

Nu is het niet geheel abnormaal dat één partij in een koppel gepassioneerder is dan de andere partij. Verder zullen we echter zien dat er meer aan de hand is. Zowel de rol van het meisje als die van de vader en de jonker zullen nergens geheel duidelijk worden.

Rol van de ouders

Het is opvallend hoe belangrijk de vraag of de ouders van de relatie op de hoogte waren, voor de wereldlijke overheid wel was. Het stellen ervan wijst er namelijk al op dat het hier misschien niet gaat om een vader die van een gelukkig toeval (een rijke zoon wordt verliefd op zijn dochter) wat opportunistisch misbruik maakt. Het wijst er eerder op dat men hem ervan verdenkt het koppel, of een van beide jongeren, te hebben aangezet tot stappen die ze uit zichzelf niet zouden hebben genomen.

Uit de getuigenis van de twee meiden moet blijken dat de ouders van de minderjarige nergens van op de hoogte waren. Beide vrouwen ontkennen formeel dat de Ridderboschen van de relatie iets afwisten. Wat tussen die twee gebeurde, gebeurde stiekem, aldus de "domestiques". Maar Jeanne Van Doorne voegt daar aan toe dat ze eens "danof part gevende aen den vader heeft gehoort ende verstaen dat hij den voors. de Neve ter causen voorst. heftigh heeft gecorrigeert ende berispt waer sedert de deposante [Jeanne Van Doorne] heeft bemerckt dat den voors. de Neve ende de dochter Ridderbosch meer mena-

gement waeren gebruyckende ende elckanderen niet aen en spraeken dan in de absentie van vader ende moeder ende met meer wederhaudentheyt dan te voeren..."³⁴. In dezelfde getuigenis geeft ze dus toe dat de ouders er wel degelijk iets van wisten. Wat moet blijken is dat ze er zich tegen hebben verzet, ten minste aanvankelijk. Wat ons nu bezighoudt is: vanaf wanneer waren zij op de hoogte?

Uit een tweede schrijven van jonker de Neve weten we dat tegen 8 april heel Gent al over de affaire spreekt. De jongeman vraagt trouwens doodleuk aan zijn geliefde haar ouders de groeten te doen, terwijl wij dachten dat hun correspondentie geheim diende te blijven. Bovendien sluit hij zijn brief af met het volgende: "Laet my weten, bidde, wat den meester heeft geseyt ten teyde dat ick vertrocken ben aengaende onsen persoon, schryft my wat middel dat er is om aen u te connen van tydt tot tydt schryven als ul. in het clooster woont en of het met den danck van uwe ouders is dat ick u vervolghe..."³⁵. Welk vertrek bedoelt hij precies?

Tegenover het relaas van de bedienden staat een uitermate boeiende getuigenis van een knecht van de Neve, waaruit blijkt dat de jongeman al in juli 1760 met meer dan de gebruikelijke egards werd behandeld in huize Ridderbosch. Er wordt gesuggereerd dat toen al de relatie aan de gang was, en wel degelijk met medeweten van Josse Ridderbosch. Meer specifiek wordt zijn verhaal op 28 maart 1761, enkele dagen voor het

schrijven van bewuste belofte. De jonge zoon blijkt op die datum te zijn vertrokken naar Gent, waar hij verblijft tot precies 1 april. Ze, de jonker met zijn knecht, logeren niet bij de familie Ridderbosch, maar ontmoeten hen wel verschillende malen in herbergen. Op een gegeven ogenblik, blijkbaar dan toch in huize Ridderbosch, zouden beide ouders zich met het jonge koppel hebben teruggetrokken op een kamer, waarna de deur veelbetekenend "wiert voor ons gesloeten", aldus de getuige. De rest van het gezelschap, twee broers van het meisje en twee vrienden, zijn dan maar wijselijk gaan wandelen. Bij hun thuiskomst echter "hebben wy voor hun gedanst en hun uytgelaechen en op ons handen geplaeckt en geroepen siet jouffrouw is aen de herme van jonker wie sijt gy nu alsoock meer andere schimpwoorden". Alsof dit nog niet voldoende was, is daarna het koppel van tafel opgestaan "en syn hun tween naer boven gegaen naer dat sy malcanderen aen tafel al wat caressen hadden bethoont het gonne den vader en moeder geheel fier aensagh..." Wanneer de knecht van de Neve vervolgens aan de broer van Joanna vraagt wat zij nu eigenlijk boven zijn gaan doen, antwoordt broer Ridderbosch laconiek "dat hy syn suster by haer gat gaen packen was boven voor den lesten keere"³⁶.

De vraag blijft open of er een huwelijksbelofte is geschreven toen de deur de eerste keer 'voor hen werd gesloten'. Wel kunnen we uit deze getuigenis afleiden, zelfs al is ze gelogen, dat de mogelijkheid bestaat dat de copulatie tussen

een jongen en een meisje wordt uitgelokt om hen aan elkaar te binden. Dergelijk relaas dient tenminste voor tijdgenoten een zekere mate van geloofwaardigheid hebben bezeten. De vraag echter waar de Raad van Vlaanderen zo in was geïnteresseerd, is daarmee niet opgelost. Want lijken zij aanvankelijk genoeg te nemen met deze getuigenis, en lijkt het er inderdaad op dat de vader tegen 1 april het initiatief al stevig in handen had, dan weten we nog steeds niet in hoeverre de vader aan de oorsprong lag van de hele affaire.

De eerder geciteerde tweede brief van Philippe de Neve aan zijn minnares levert nog iets meer op. Hij dateert van 8 april en is dus geschreven na zijn huwelijksbelofte. In zijn schrijven raadt hij Joanna aan toch maar terug naar de Ursulinen te gaan, "vermits ul. nu dit vermogen van uwe lieve ouders geobtineerd heeft want het is seker dat de fransche tale u de aldernootsaeckelyckste is ende oock wel convigneert aen een welopgebrachte dochter, aldaer voor eenigen tydt gewoont hebben sullen wy sien op het spoedighste by een te comen vermits ik grootelycks daer toe verlanghe en de alsdan sal ick u comen afvraegen van uwe lieve ouders want ick voele meer en meer dat sulcx van god geschickt is. Courage mijne alderliefste..."³⁷. Het begint er nu toch wel sterk op te lijken dat Joanna niet in een klooster zit om uit de buurt van de jongen te zijn, maar dat ze daar net wordt klaargestoomd om met een jongen van zijn stand in het huwelijk te treden. Het is noodzakelijk Frans te leren, en goede

manieren. Daarmee zou het vermoeden bevestigd zijn dat de ouders wel degelijk een actieve rol spelen in de plannen van deze jonge mensen, en wel al minstens vanaf januari, het tijdstip van zijn eerste brief, waarin ook al naar het klooster werd verwezen.

En als het waar is dat Joanna daar inderdaad zat met het oog op een huwelijk, dan heeft de vader niet alleen van de situatie gebruik gemaakt of de eer van zijn gebruikte dochter willen wreken, maar dan heeft hij inderdaad de affaire voor een stuk gepland. Wat dan weer niet te rijmen valt met het vermoeden dat de jongen wel degelijk op haar verliefd was geworden. Kan een vader een tiener zo manipuleren dat hij verliefd wordt op zijn dochter? Volgens de knecht zou de Neve in ieder geval hebben gezegd "dat hy de dochter hadde tot syn gebruyck", net als de twee meiden overigens³⁸. Was dat een val?

Losbandige zoon, naïeve schoon-zoon

We moeten hier een onderscheid maken in de verschillende documenten die ons ter beschikking staan. Niet de diametraal tegenover elkaar staande getuigenissen en rekwesten verdienen het laatste woord, wel persoonlijke documenten, in het bijzonder brieven. Hoewel, ook die spreken elkaar tegen. Want leek Philippe de Neve aanvankelijk nogal van stapel te lopen, dan klinkt dat twee jaar later al helemaal anders. In een brief aan zijn voogd (wellicht is zijn vader ondertussen overleden) schrijft hij vanuit Leuven dat het hem "dunckt ridicule

te syn te willen sig informeren naer eene saecke soo simpel..." Hij voegt daar veelbetekenend aan toe dat de advocaat zelf wel kan denken wat men met een jonge dochter zoal uithaalt, "ja selfs dunkt hoe het met ul. gink in die jaeren...", het is in ieder geval "seker niet geweest om peirels te snoeren dat ik my met haer ben gamuseert maer die constantien die ul. schryft syn my onmogelyk om te seggen mits sy uyt myn gedachtenis en sal blyvene dat sy wel vaert en daer ik myn plaisier van g'had't heb voor een ander spaert"³⁹.

Het mag duidelijk zijn dat er een zekere contradictie bestaat tussen zijn brieven twee jaar eerder, waarin hij op een huwelijk aanstuurde, en deze brief, waaruit wellicht moet blijken dat hij met de dochter wel gestoeid heeft, maar nooit met het oog op een huwelijk. Daar zou dan enkel de vader hebben achtergezet, wat de logica impliceert dat wie met iemand het bed deelt zijn verantwoordelijkheid moet nemen. Van zwangerschap was nergens sprake.

Aansluiting met de getuigenissen vinden we in die zin dat de encenering even goed kan hebben plaats gevonden en, langs de andere kant, dat het wel degelijk te rijmen valt met de bewering dat de Neve ook "de meyskens ende suspecte huysen" zou hebben gefrequentieerd, "soo hy aen de deposante selfs dickwils heeft gerapporteert"⁴⁰. Dat jonge mensen met een eerder bedenkelijke reputatie tot schoonzoon kunnen worden begeerd, blijkt trouwens nog uit andere processen⁴¹. Maar ook dat lost het raadsel niet op. Wie, van de twee

objectieve bondgenoten, heeft Joanna Ridderbosch in de doeken gedaan. Misschien moeten we onze toevlucht nemen tot een passage uit een *Extrait de Protocole van de Geheime Raad*: "les parens de la fille n'ont rien negligé pour abuser des premiers mouvemens de ce jeune homme..."⁴². Wat is een eerste beweging? De natuurlijk drang van een geslachtsrijpe jongen naar een geslachtsrijp meisje?

Onderdanige dochter, onderdanig lief

Ergens in mei beantwoordt Joanna een brief van Philippe de Neve van 18 april 1761. Joanna heeft het thuis blijkbaar aangedurfd zijn intenties duidelijk te maken, zonder echter te durven zeggen dat zij "belofte gegeven hebben". Voor de rest lijkt er vooralsnog geen vuiltje aan de lucht. De vader spreekt volgens de dochter "wel van u [de Neve] aen de pensionnairen niet, maer wel aen ma mere en aan Ridderbosch major [haar broer], myn hert springht op van vrueght ieder en keer dat ick het hooren want hy seght altydt grooten lof, de prefect ende ses paters hebben de voorlede weke t'onsen huysse s'noens geeten en daer is van u gesproken met alle respect..." Bovendien heeft ze nu formeel de toestemming om haar liefde aan hem te geven, want "ist dat het is volgens godt ende concientie en minen [haar] wille dat het den hunnen is..." Geen vuiltje aan de lucht in huize Ridderbosch dus, ware het niet dat de brieven van de jonker beter nog niet rechtstreeks aan het klooster worden gezonden, "want de nonnen sou-

den het lesen..."⁴³. Vervolgens vraagt ze nog vlug even of ze nu zou zeggen dat ze al belofte hebben gegeven of niet.

Kortom, er lijkt sprake van enige opwindning in huize Ridderbosch. De vader begint zich hier duidelijk te beraden over verdere stappen. Familie de Neve wordt van de stand van zaken ingelicht. Nochtans zal pas twee jaar later het proces echt van start gaan, en er is niet veel verbeelding nodig om te bedenken wat er die twee jaar is gebeurd. Al in juni 1761 blijkt zelfs een soort bemiddelaar actief, een prefect die het vertrouwen van beide families geniet. Ook die zal er evenwel niet in slagen een proces af te wenden. Josse Ridderbosch zou wel koppig hebben herhaald "dat alles in vriendelyckheit moet geschieden"⁴⁴, maar de prefect kon niet anders dan Ridderbosch wijzen op de schade die hij zichzelf, zijn familie en zijn school zou doen, "indien de saecke ruchtbaer wierd dat hy om een kind te willen favoriseren, groot achterdeel aan syne andere soude doen, hem daer door willende doen rieken, dat syne schoole wel haest soude te niet gaen, daer en boven dat hy sig in groot perykel soude stellen van naer alles tot het uysterste gebracht te hebben niet het alderminste op te doen ende misschien nog veel gelt verquist te hebben..."⁴⁵. Misschien alludeert de bemiddelaar hier ondermeer op de kostprijs van het klooster, tenzij het louter gaat om de prijs van een bruidsschat ver boven zijn vermogen. Dat over geld wordt onderhandeld is nu wel duidelijk. En dat de mening van de dochter er geenszins toe doet niet minder. *Rapt de*

Séduction kan een strategie zijn die weinig met de vrijheidsdrang van jongeren of vrouwen te maken heeft.

Schriftelijke belofte of de daad

Naarmate het proces vordert komt de schoolmeester in ieder geval in steeds nauwere schoentjes. Vader Ridderbosch is vervolgen over het feit dat hij wordt beschuldigd van *séduction*, maar de gemeenschappelijke vriend sust dat moeder de Neve het zo wel niet zal hebben bedoeld. Wat niet belet dat Ridderbosch uiteindelijk wel degelijk voor de rechter wordt gesleept, wellicht nadat hij met de schriftelijk trouwbelofte op het toneel was verschenen. Want of dat nu dreigend was of niet, hij had zijn onderhoud met de prefect alvast afgesloten met de woorden: "ende ist dat ick schriftelycke belofte vinde.."46 dan zal ik dat laten weten. Nu is het zeer onwaarschijnlijk dat hij zelfs in mei nog niet van die belofte afwist, terwijl de jongeren al een maand eerder overwogen hem op de hoogte te brengen én terwijl er minstens één broer eveneens van die belofte op de hoogte was. Of was de communicatie tussen vader en dochter zo onvoorstelbaar oppervlakkig, afstandelijk en formeel?

Beide veronderstellingen leiden overigens tot gelijkaardige conclusies. De almacht van de vader wordt door geen van beide aangetast. De laatste, en meest waarschijnlijke, is wellicht nog het sprekends. Wanneer we namelijk uit het schrijven van Philippe de Neve van 18 april vernemen dat haar ouders beter nog niet onmiddellijk wisten dat zij met

"malcanderen in belofte staen vermits dat aen onse saecke niet kan letten"⁴⁷, dan blijkt daaruit een gigantisch ontzag voor de vader, zelfs al was hij niet helemaal op de hoogte, en zelfs al konden de beschuldigingen aan zijn adres worden ontkracht. Tenzij dan weer dat Philippe de Neve met de vader onder één hoedje speelt. In dat geval zou vooral de dochter onder zijn knoet leven.

Wat in ieder geval naar voor komt is een grote afhankelijkheid van de jongelieden. Want durft hij, Philippe de Neve, aan de vader zijn voornemens niet duidelijk maken, dan staat daar tegenover, zoals dat uit een brief aan de broer van zijn geliefde blijkt: "Ick wete wel eenighsints dat sy [de ouders] daeraf weten..."⁴⁸.

Hoe het ook wordt bekeken, vader is *incontournable*, maar nogmaals, waar weet hij enigszins van? We moeten hier weerom stilstaan bij de logica van het proces. Belangrijk is –voorlopig– niet het onderscheid tussen woord (trouwbelofte) en daad (geslachtsgemeenschap), belangrijk is het onderscheid tussen het initiatief van de vader en het initiatief van de jongeren zelf. Dat is, minstens voor een deel, een onderscheid dat vooral in het proces ontstaat. Vader Ridderbosch wordt beschuldigd van *séduction*. Hij moet dus op een of andere manier –aantoonbaar– zelf het initiatief hebben genomen. Blijkbaar kon dat niet door het afdwingen van een schriftelijke trouwbelofte, maar wel door het 'afdwingen' van een geslachtsgemeenschap. Het volstaat niet te bewe-

ren dat een jongeman zich nu eenmaal vlugger laat verleiden tot zich op een kamer terugtrekken met zijn geliefde. Het lijkt er trouwens ook in andere processen op dat een *promesse de mariage* eerder een wapen van jongeren is. We kunnen niet anders dan vaststellen dat voor betrokkenen het aanzetten tot copulatie minstens even waarschijnlijk was als het uitlokken van een geschreven belofte.

Wat we uit dergelijk proces leren is bijgevolg niet hoe het precies gegaan is, maar wel welke mogelijkheden waarschijnlijk werden geacht. Hoe het had kunnen gaan. Alle getuigenissen zijn geloofwaardig in die zin dat de betrokkenen ervoor dienen te zorgen voor hun tijdgenoten niet al te onwaarschijnlijk over te komen. Dat betekent dat we wel degelijk ook uit de getuigenissen van beide partijen leren. Concreet wil dat hier zeggen dat tot ruim halfweg de 18de eeuw een geslachtsgemeenschap behoorlijk wat gewicht in de schaal werpt, terwijl dat in het kerkelijk recht nauwelijks het geval is. Concreet betekent dat ook dat een vader in staat wordt geacht een 14-jarige dochter lichamelijk aan een 17-jarige jonker te schenken, met het oog op een huwelijk of een financiële compensatie. Concreet zou het ten slotte nog kunnen betekenen dat een schriftelijke trouwbelofte door jongeren als een grotere stap wordt gezien dan een eventuele geslachtsgemeenschap. Dat blijkt dan weer uit de brieven.

Autoritaire vader versus autoritaire vader

Maar blijven we nog even bij de belofte. Om te beginnen, mocht die niet bestaan, Ridderbosch zou ze wellicht maar te vragen hebben. Zo dachten wij eerst. Bij nader inzien blijkt dat we enkel via de jonge de Neve weten dat de vader van de schriftelijke trouwbelofte niets zou afweten. Hij schakelt zelfs de broer ("mynen lieven vriendt [van de Neve] die alles sal doen..."⁴⁹) in om zulke gevoeligheden beter in te schatten: "Alsoo het my sensibel soude syn uwe lieve ouders in eenige materie te verbelghen, soo dient desen om ul. cirieuselyck te versoecken van eens te willen ondersoecken in het geheym ende sonder te seggen dat het van my komt, of het geoorloft aen my ende met hunnen danck is dat ick hunne lieve dochter vervolghe ende myne waerelycke liefde van tydt tot tydt door brieven bethoone ick wete wel eenighsints dat sy daer af weten maer nochtans soude ick dat geirne seker weten ick hebt den meester eenighsints als ick tot Gent was overveerthien dagen geseyt synde in de alfmaene maer hy en heeft daer geen acht op genomen ende ick en hebt hem niet klaer uyt derven seggen...."⁵⁰.

Zo zit de vork in de steel. Ik heb het niet durven zeggen. Wellicht is dat niet overdreven. Maar... hij heeft daar geen acht op geslagen..., dat is al moeilijker te geloven. Hier wordt duidelijk hoezeer het een zaak van grote mensen betreft. Van de minderjarigen vernemen we nu enkel nog dat het niet zo eenvoudig

meer is elkaar te schrijven. Daarna verdwijnen zij helemaal van het toneel, tenzij, in het geval van de jongen, om met een nicht te trouwen. Vervolgens staan er opnieuw onderhandelingen op het programma, we kunnen voor een stuk zelfs voorspellen hoe die zullen verlopen. Vroeg of laat komt de vader aan draven met de schriftelijke belofte van de zoon van de tegenpartij. Misschien kunnen we hiermee nog een dieperliggend verschil tussen woord en copulatie begrijpen. De copulatie wordt door justitie tegen hem gebruikt. Misschien telt de daad vooral om de andere familie te overtuigen en is de geschreven belofte vooral belangrijk in het proces. Het is dan niet langer verwonderlijk dat hij die een tijdje achter de hand houdt. Eerst wordt onderhandeld tussen de families zelf, zonder onmiddellijk op een proces te rekenen. Pas wanneer een proces waarschijnlijker wordt, wanneer dus de onderhandelingen spaak dreigen te lopen, wordt de geschreven belofte belangrijk. Daarmee is ook verklaard waarom er zoveel tijd verloopt voor het uiteindelijk tot een proces komt.

Wanneer uiteindelijk dan de rekwesten worden ingediend, kan de werkelijkheid niet anders dan vertekend zijn. De ingenomen posities zijn dan zo verhard, terwijl de partijen van elkaars troeven zo goed op de hoogte zijn, dat met de meest ingenieuze strategieën moet worden rekening gehouden. Dat verklaart natuurlijk waarom in dit en andere processen vaak moeilijk oplosbare contradicties zitten. Waarom zou een vader zijn dochter aan een zo gedebaucheerde

zoon uithuwelijken, bijvoorbeeld? Was de zoon inderdaad zo losbandig of was dat een strategie van Ridderbosch. Of kan een vader voor geld en prestige zo ver gaan dat hem dat helemaal niet uitmaakt, dat het hem in sé koud laat wie zijn dochter uiteindelijk huwt, als het maar de zoon van een familie met de allure van de familie de Neve is. Of nog, moeten we toch afgaan op het briefje dat de jonker enkele jaren later vanuit Leuven schrijft, en waarin hij toegeeft dat hij de dochter voor zijn plezier heeft gebruikt, waaruit zou kunnen worden afgeleid dat vader Ridderbosch alleen maar heeft geëist waar zijn dochter recht op had: haar eer.

3. Besluit

Er zijn twee verhalen. Familie de Neve wil, vooral via de getuigenis van de knecht, aantonen dat Josse Ridderbosch hun zoon in de val heeft gelokt. Josse Ridderbosch daarentegen wil aantonen dat Philippe de Neve en zijn dochter verliefd zijn geworden, dat ze een feitelijk huwelijk zijn aangegaan, en dat het huwelijk bijgevolg moet worden voltrokken.

Uit de brieven van de jongen zouden we kunnen opmaken dat Ridderbosch het bij het rechte eind heeft. Hij weet inderdaad niets van het briefje af, lijkt het wel. Langs de andere kant blijkt zijn dochter al lang voor het bestaan van dat briefje te worden voorbereid op een huwelijk. Enkele opties blijven hier open. Of Josse Ridderbosch was 'onschuldig'. Of de zoon en hij speelden meer onder één hoedje dan uit de brie-

ven blijkt. Of Philippe de Neve was al te naïef in zijn veronderstelling dat in deze de vader kon worden misleid (hetzij wat zijn stoeien met Joanna betreft, hetzij wat betreft de trouwbelofte).

Maar onze bedoeling was niet het proces van Josse Ridderbosch over te doen. Dat zou nu nog hachelijker zijn dan het toen al was. Het dossier maakt enkel duidelijk dat de gemeenschappelijke noemer moet worden gezocht onder lijnrecht tegenover elkaar staande informatie. Persoonlijke documenten moeten daarbij wellicht doorslaggevend gewicht worden toegekend. De kunst is de spanning tussen die persoonlijke documenten enerzijds en rekwesten en getuigenissen anderzijds, uit te buiten. We komen dan, in dit geval, terecht in de huiskamer van Josse Ridderbosch, waar de tegenstellingen zoals die uit het proces naar voor komen, niet bestaan. Duidelijk is dan dat we ons weinig illusies hoeven te maken over de macht van zijn dochter. Het subtiele machtsspel speelt zich eerder af tussen de vader en een rijkere zoon, of zelfs tussen de vader en de ouders van de andere familie. Want dat is een vierde mogelijkheid. Het is allesbehalve ondenkbaar dat aanvankelijk ook de andere familie wel brood zag in een alliantie, wat mee zou helpen verklaren waarom hun onderhandelingen zo lang konden aanslepen⁵¹. Is het niet eigenaardig dat zoon de Neve op 28 maart in Gent was met een getuige?

In Bretagne bestond onder de bevolking nog in de 18de eeuw een praktijk waarbij elke ongeoorloofde geslachtsge-

meenschap werd behandeld als een vorm van *Rapt de séduction*. De betrokken overtreder werd dan voor de keuze geplaatst: of hij (of zij) trouwde met 'het slachtoffer', of de doodstraf werd geëist⁵². Los van het belang van de copulatie die dit gebruik impliceert, kan het fenomeen op verschillende manieren worden geïnterpreteerd. Maar hoe men het ook bekijkt, misbruik is nooit veraf. De verleiding, voor mannen zowel als vrouwen en voor ouders zowel als jongeren, moet groot zijn geweest om iemand die anders buiten de mogelijkheden ligt op die manier te strikken. In hoeverre Ridderbosch iets gelijkaardigs op het oog had zullen we nooit weten, maar we kunnen er niet omheen dat lichamelijk contact tussen twee jongeren ook hier kon worden gebruikt en zelfs gemanipuleerd. Dat blijkt ook uit de échte afloop van het conflict. Uiteindelijk zal het proces namelijk op straat worden gemaakt: "la plus part des parens ont retire leurs enfans de cette ecole qui est maintenant abandonnée si loin que ledite Ridderbosch se trouve forcé de quitter cette fonction et ayant deja publiquement exposé sa maison en vente"⁵³. Duidelijker kan nauwelijks. Tijdgenoten zijn er wel degelijk van overtuigd de ware toedracht van de feiten te kennen. Dit brengt met zich mee dat wij eigenlijk niet langer hoeven te weten of Ridderbosch al dan niet schuldig was, en in welke mate, en wel omdat we deze bevinding dan nog zouden moeten transponeren naar bredere lagen van de bevolking. Welnu, hier weten we in een klap wat (een deel van) de bevol-

king ervan denkt. Men moet hem minstens in staat hebben geacht te doen wat hem wordt aangewreven, en dat betekent niet minder dan dat er een ernstig vooroordeel in het nadeel van de schoolmeester bestond. Het betekent verder dat men voor zulke mensen inderdaad bang was, dat rijke families inderdaad beducht waren voor praktijken als deze welke Ridderbosch worden aangewreven⁵⁴.

NOTEN

1. Mijn bijzondere dank gaat uit naar Dr. Marc Jacobs voor het lezen en bekritisieren van mijn tekst, en Prof. Dr. Hugo Soly, die het mogelijk maakte een eindverhandeling te wijden aan het hierna behandelde onderwerp.
2. Vrijwel het hele dossier bevindt zich (hoewel overwegend in gecopieerde vorm) in het RIJKSARCHIEF BRUSSEL (verder A.R.B.), *Geheime Raad*, 1298/B. Zie ook RIJKSARCHIEF GENT, *Raad van Vlaanderen*, 21 357.
3. In Engeland is de term niet gebruikelijk maar komt het fenomeen wel degelijk voor. In literatuur wordt verwezen naar 'clandestine marriage'. Zie bvb. OUTHWAITE (R.B.). *Clandestine Marriage in England (1500-1800)*, London and Rio Grande, Hambledon Press, 1995, 196 p.
4. Een artikel dat de complexiteit van het fenomeen bijzonder goed inschat: BENVENISTE (Henriette). Les enlèvements: stratégies matrimoniales, discours juridique et discours politique en France à la fin du Moyen Age. *Revue Historique*, 1990, 283, 13-35.
5. Henriette Benveniste merkt al in de 15de eeuw in een bepaald geval op "[que] l'on pourrait peut-être reconnaître la transmission aux bourgeois d'un modèle culturel des nobles."
6. Ook een benadering die de nadruk legt op de weerstand van vrouwen tegen gearrangeerde huwelijken zal uit dit proces niet blijken, wel integendeel. Voor de late Middeleeuwen: GREILSAMMER (Myriam). Rapt de séduction et Rapt violents en Flandre et en Brabant à la fin du Moyen-Age. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 1988, 56, 49-85.
7. Uiteraard, gezien de herkomst van het bronnenmateriaal, gaat het dan uitsluitend om inzichten die de hogere maatschappelijke groepen betreffen.
8. Jacobus Clemens is in het competentieconflict tussen kerk en staat, wat matrimoniale aangelegenheden betreft, bepaald geen onbelangrijke figuur. Getuige het interessante artikel ROEGIERS (J.). Kompetenzkonflikte im Eherecht der Österreichischen Niederlande. Der Fall des Genter Offizials Clemens (1768). In: *Recht en instellingen in de Oude Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd, Liber Amicorum Jan Buntinckx*, Leuven, 1981, p. 605-618.
9. De opsluiting in het klooster was niet zozeer bedoeld als penitentie (hoewel de jongeren ook de kerkelijke regels hadden overtreden), maar een in veiligheid brengen tegen de ouders.
10. Zie vooral MOREAU (Jean-Louis). *La guerre matrimoniale, la sécularisation du mariage au 18de siècle dans les Pays-Bas autrichiens*. Mémoire présenté en vue de l'obtention du grade de licencié en histoire. Louvain-La-Neuve, 1983.
11. Voor de juridische aspecten van huwelijken van minderjarigen in de Zuidelijke Nederlanden: GODDING (Philippe). *Le droit privé dans les Pays-bas méridionaux de 12° au 18° siècle*. Brussel, 1987; DEFACQZ (Eugène). *Ancien droit belge ou précis analytiques des lois et coutumes*

- observées en Belgique avant le Code civile*, Brussel, 1846-1873, 358-359; DUGUIT (Leon). Etude historique sur le Rapt de Séduction. *Nouvelle revue historique de droit français et étranger*, 1886, 10, 587-625; GILISSEN (John). Ouderlijke macht in het oud-Belgisch recht. *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, 1961, 29, 484-506; GILISSEN (John). Le statut de la femme dans l'ancien droit belge. In: *Recueils Jean Bodin*, XII, 2de deel, Brussel, 1962, 255-258; YANS (Maurice). Textes Liégeois relatifs au rapt et au consentement paternel. *Annuaire d'histoire liégeoise*, 1948, tome 4, 16, 23-49. Zie voor vroeger eeuwen, de wetgeving in de buurlanden en het vooral canonieke recht, het uitgebreide notenapparaat in GREILSAMMER (M.). *Op. Cit.* en de bibliografie in DE MUNCK (Bert). *Ongehoorzame kinderen of verwende ouders?* Onuitgegeven licentiaatverhandeling. Brussel, VUB, 1998; in het bijzonder: MITTERER (M.). Der Rapt de séduction als Ehehindernis nach Gallischen Kirchenrecht. *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte*, 1922, 12, 55-109.
12. DE MUNCK (Bert). *Op. Cit.*
13. *Extrait de Protocole du Conseil Privé*, 11 april 1763, p. 2.
14. *Messeigneurs...*, Advies van de Advocaat Fiscaal van de Raad van Vlaanderen aan de Geheime Raad, 31 mei 1763.
15. *Extrait de Protocole du Conseil Privé*, 11 april 1763, p. 2.
16. *Ibidem*.
17. *Extrait de Protocole du Conseil Privé*, 11 april 1763.
18. *Ibidem*, p. 3.
19. *Ibidem*, p. 1.
20. *Extrait de protocole du Conseil Privé*, 14 juni 1766.
21. *Ibidem*.
22. *Tres Honorez...*, Advies van 'le président et conseillers' van de Raad van Vlaanderen, 6 september 1766.
23. Ik heb dit gevonden in het reeds geciteerde artikel van ROEGIERS (J.). *Op. Cit.* Het is nuntius Ghilini die van deze minnelijke schikking bericht aan het Staatssecretariaat. Zie Archivio Segreto Vaticano, Segretaria di Stato, *Fiandra*, 135, 302-4, 333-4 en 342-3. Een afschrift door P.F. de Neny. *Mémoires sur le droit public ecclésiastique des Pays-Bas pour le gouvernement de l'Eglise belge*. Bibliotheek der Jezuïeten, Heverlee, Handschriften 92 Q, S. 317-8.
24. *Tres Honorez...*, 6 september 1766.
25. Het fameuze *Traité du pouvoir irréfragable et inébranlable de l'Eglise sur les Mariages des Catholiques; contre le livre qui a pour titre Examen de deux questions importantes sur le Mariage, imprimé sans nom d'auteur; l'an M.D.CC.LIII*.
26. *Tres Honorez...*, 6 september 1766.
27. ROEGIERS (J.). *Op. Cit.*
28. *Messeigneurs...*, 31 mei 1763.
29. Advies van de 'Conseiller Advocat Fiscal de S.M. au Conseil en Flandre...', 31 mei 1763, p. 2.
30. *Ibidem*, p. 2.
31. *Seer Lieve ende Welbeminde...*, (Sub B I bij 31 mei 1761) Brief van Philippe de Neve aan Joanna Ridderbosch.
32. *Actum den 10 den mey...*, (Sub A I bij 31 mei 1763), Getuigenis van Jeanne Marie De Meyer, 10 mei 1763, p. 1-2.
33. *Actum den 14 den mey...*, (Sub A II bij 31 mei 1763), Getuigenis van Jeanne Van Doorne, 14 mei 1761, p. 2-3.
34. *Ibidem*.
35. *Ma chere et bien aimée Demoiselle...*, (Sub B II bij 31 mei 1763), Brief van Philippe de Neve aan Joanna Ridderbosch, 8 april 1761, p. 2.

36. *Copie...*, (Sub D bij 31 mei 1763), *In het jaer 1760 tot Gendt synde...*, p. 2.

37. Sub B .II. *Ma chere et bien aimée Demoiselle...*, 8 april 1761, p. 2.

38. *Copie...*, (Sub D bij 31 mei 1763).

39. *Mijnheer, Desen dient tot antwoorde van...*, Brief van Philippe de Neve aan Van Bogaert, 24 juni 1763.

40. *Actum den 14 den mey...*, (Sub A II bij 31 mei 1763), p. 4.

41. Enkele voorbeelden van processen waarin dit fenomeen nog opduikt: A.R.B., *Geheime Raad*, 1299/A, D'Hane/Van Loo, 1767; A.R.B., *Geheime Raad*, 1299/A, Deurwaerder/de Keerle, 1768.

42. *Extrait de Protocole du Conseil Privé*, 15 juni 1763.

43. *Copie...*, (Sub C III bij 31 mei 1763), Brief van Joanna Ridderbosch aan Philippe de Neve.

44. *Copie... Mevrouw...*, (Sub C IIII bij 31 mei 1763), Brief van de prefect aan mevrouw de Neve de Windam, 11 juni 1761, p. 5.

45. *Ibidem*, p. 5-6.

46. *Ibidem*.

47. *Mijn Alderliefste...*, (Sub B III bij 31 mei 1763), Brief van Philippe de Neve aan Joanna Ridderbosch, 18 april 1761, p. 4.

48. *Mon tres cher ami...*, (Sub B IIII bij 31 mei 1763), Brief van Philippe de Neve aan Bernard Ridderbosch, 18 april, p. 5.

49. Sub B III (31 mei 1763), 18 april 1861, p. 4.

50. Sub B IIII (31 mei 1763), 18 april 1861, p. 4.

51. Een bijzonder boeiend proces in die zin: A.R.B., *Officie Fiscaal van de Grote Raad van Mechelen*, dossier 174, 1715. Vader De La Motte verzet zich tegen het huwelijk van zijn dochter met Jean Van Den Bossche. Blijkt dat hij aanvankelijk zelf zijn vriend en

zakenpartner bij zijn dochter had geïntroduceerd, én dat hij schulden had bij de man.

52. MITTERER (M.), *Op.Cit.*

53. *Messeigneurs...*, (31 mei 1763), p. 13.

54. Het zou kunnen dat in Gent het gebeuren werd gecompliceerd door een andere zaak. Tussen 1757 en 1763, het jaar waarin Ridderbosch de huwelijksbelofte (plots) ten gelde wil maken, loopt een proces tussen Ridderbosch en het gilde van de schoolmeesters. Het dossier is jammer genoeg voor meer dan de helft onleesbaar (letterlijk in staat van ontbinding) maar het gaat alleszins ondermeer over het huis van Ridderbosch. Men verwijt hem dat hij geen zichtbaar teken aan zijn gevel hangt, een bord dat aangeeft dat hij schoolmeester is en bij het gild hoort. Zou het toeval zijn dat zijn huis daarna inderdaad wordt verkocht, en dat dit proces ophoudt, precies in het jaar waarop het proces met de Neve begint? STADSARCHIEF GENT, *reeks 200.5*, nr. 6.